

УДК 821.133.1.09:81'255.4=00]:821.161.2'05-1.09Українка

Людмила Бондарук, Тетяна Хайчевська

«Слово...» Лесі Українки у французькій рецепції

Леся Українка, видатна українська поетеса, стала емблематичною постаттю, що репрезентувала Україну на фоні європейської літератури ХІХ століття. Її творчий феномен неодноразово ставав об'єктом різнопланових наукових розвідок. Творчість поетеси стала відома в усьому світі завдяки зусиллям перекладачів, яким вдалося представити світовій спільноті знакові твори поетеси усіма європейськими мовами. Ці переклади дають можливість переосмислити національно-культурні цінності українського народу, його ментальні відмінності, незаангажовано проаналізувати історичні події в Україні цього періоду. Вивчення ж перекладів творів Лесі Українки дасть змогу уникнути їх стереотипного прочитання та розкрити нові риси її геніальності.

Ключові слова: рецепція, ідіостиль, інтерпретація, поезія, вірш, оригінальний текст, текст перекладу.

Неможливо прослідкувати усю багатогранність таланту поетеси без розкриття підвалин формування її інтелектуальної та національно-культурної зрілості, що закладалися ще з дитинства. Виховання в сім'ї відомої поетеси та педагога Олени Пчілки, що була на той час представником української інтелігенції, відіграє ключову роль. Для збагачення знань Лесі запрошуються викладачі і розробляються спеціальні програми. У подальшому це дає їй змогу вільно оволодіти російською, польською, болгарською, грецькою, латинською, італійською, іспанською, французькою, англійською, німецькою мовами. Саме знання іноземних мов дають можливість активно займатися вивченням літературної спадщини різних країн та їх перекладами. Більше того, роки активної творчості Лесі Українки припадають на етапи розповсюдження так званого «європеїзму», а відтак, саме знання іноземних мов є ознакою освіченості та активної літературно-перекладацької діяльності.

Не дивлячись на той факт, що сама Леся Українка досить таки критично оцінювала свої знання іноземних мов і вважала, що знати чотири європейські мови це просто порядно, бо можна знайти який підрібок, вона дуже добре володіла французькою та німецькою, оскільки могла писати статті та листи цими мовами, і розмовляла французькою наче російською [6, с. 314]. Будучи членом «Плеяди»,

поетеса сконцентрувала свою увагу на розробці спеціальної програми перекладів творів відомих іноземних письменників українською мовою. Її перекладацька діяльність тривала більше двадцяти п'яти років. Оскільки поетеса дуже добре володіла французькою мовою, ми знаходимо у неї низку перекладів франкомовних письменників, а саме Моріса Метерлінка («Les rameaux d'olivier» – «Оливне гілля» 1889 рік, драма «L'Intruse» – «Неминуча» 1900 рік), Віктора Гюго («Les pauvres gens» – «Сірота» 1889 рік, «Doux poètes» – «Лягідні поети, співайте» 1890 рік), П'єра-Жуля Етцеля («La vie et les pensées de pinguini» – «Життя і філософські думки пінгвіна» 1889 рік), Жорж Санд («Rose et blanche» – «Рожева хмаринка» 1889 рік), Данте («La Divine Comédie» «Божественна комедію» 1898 рік) тощо. На думку М. Моклиці, «у виборі творів для перекладу ... визначальним був фактор інтуїтивно відчуті спорідненості» [5, с. 159]. Крім того, Леся Українка була однією з перших перекладачів, хто представив твори Моріса Метерлінка українському читачеві, поета незбагнених загадок, містичного жаху смерті, безвихідної самотини людської душі та вічних трагедій нашого життя [7, с. 191–192].

Творчий доробок Лесі Українки став об'єктом значимих українських розвідок (М. Грушевський, М. Драй-Хмара, М. Жарких, Р. Задеснянський, Д. Затонський, Т. Гундорова, М. Моклиця, С. Павличко та ін.). Перекладацьку діяльність Лесі Українки досліджували Г. Аврахов, Л. Бондарук, Б. Бунчук, А. Діба, М. Жарких, І. Журавська, Р. Зорівчак, Л. Міщенко, М. Москаленко, Г. Пащук, В. Радчук, О. Рисак, А. Рогатюк, О. Тетеріна та ін. Так, «Леся Українка пропонувала не наслідувати чи запозичувати символістські західноєвропейські традиції, а сприймати їх такими, як це презентували самі автори» [1, с. 293]. Більше того, творчість видатної української поетеси, будучи унікальним і неоцінним скарбом нашого народу, знайшла своїх прихильників і за межами України. Її твори надихнули на переклади багатьма мовами, зокрема і французькою.

Андрій Свірко (Andry Swirko) – один із найвідоміших перекладачів творів Лесі Українки. Він був бельгійцем польсько-українського походження. Не будучи ні літератором, на професійним перекладачем, а лише простим шахтарем, він досліджував творчість українських письменників, перекладав їхні твори французькою та видавав за свій кошт, аби познайомити дружину-бельгійку з

культурою та літературою своєї батьківщини. Таким чином, спочатку 1970 року вийшла з друку збірка творів поетеси «*Oeuvres choisies*», а згодом побачили світ і переклади драматичної поеми Лесі Українки «Кассандра» – «*Cassandre*» (1973 р.) та «Камінний господар» – «*L'Amphitryon de pierre*» (1974 р.), до яких А. Свірко написав і передмову. Також до цієї збірки увійшло 18 поетичних творів Лесі Українки.

Згодом 1978 року за сприяння видавництва «Дніпро» виходить з друку збірка вибраних творів Лесі Українки «Надія» – «*Esperance*» французькою мовою у перекладі Анрі Абріля, а 1985 року – драма-феєрія «Лісова пісня» – «*La chanson sylvestre*». Анрі Абріль (Henri Abril) – поет-франкофон іспанського походження, що здобув освіту у Московському університеті імені Ломоносова, де вивчав проблеми славістики та порівняльної поетики. Будучи поетом і професійним перекладачем, А. Абріль більш відомий завдяки перекладам французькою творів російських поетів. Однак, українська поетика теж викликала у нього інтерес. Так у кінці 70-х років та у 80-х роках минулого століття з під його пера вийшли переклади віршів Андрія Малишка, Максима Рильського, Павла Тичини, Івана Франка, Тараса Шевченка. Творчість Лесі Українки потрапила в поле зору перекладача, оскільки його захоплювали жіночі постаті в літературі, які підтримували свою країну протягом десяти століть, незважаючи на усі системи та режими.

Значним поштовхом до вивчення та розповсюдження творів Лесі Українки став колоквіум, організований у Парижі 1982 року і присвячений життю, творчості та загалом постаті української поетеси на тлі світової літератури [8]. На цьому колоквіумі було представлено понад п'ятнадцять доповідей, підготовлених науковцями з Франції, Німеччини, Канади та США. У ході колоквіуму дослідники висвітлили такі аспекти, як епоха, в яку вона жила; французька література в цей же період; внесок поетеси у відродження української літератури 20-х років XIX століття; участь у національному русі та її амплуа як політичної письменниці.

Разом з тим, сімейну проблематику творів Лесі Українки, філософські аспекти її творчості, детально описав в одній із статей Ярема Кравець [3]. Філолог-романіст, літературознавець і перекладач, Ярема Кравець є одним із провідних дослідників творчості українських письменників, і зокрема, їх перекладів французькою та

іспанською мовами. У колі його інтересів завжди були франкомовні рецепції творів Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Василя Стефаника. Також серед його доробків ми знаходимо статтю, присвячену перекладацькій діяльності Андрія Свірка.

Згодом 2004 року з'являється франкомовне видання «*Anthologie de la littérature ukrainienne du XIe au XXe siècle*», задум Аркадія Жуковського та його однодумців. До цієї антології увійшли переклади творів Лесі Українки, Андрія Свірка, Анрі Абріля, Аліни Дорош та Антуана Мартеля (що вперше з'явився в 1928 році у *Anthologie de la littérature ukrainienne* у журналі *La Nerve*). Аркадій Жуковський, відомий український політичний, громадський діяч та науковець, присвятив свою діяльність вивченню та представленню історії українського народу, його культури та літератури на міжнародній арені. І хоча нами не було знайдено перекладів творів Лесі Українки за його авторства, однак він написав вступну статтю до розділу вищезгаданої антології, присвячену життю та творчості поетеси [10].

Антуан Мартель, будучи фахівцем з російської, болгарської та польської мов, розпочав, у ході підготовки своєї докторської дисертації, вивчати історію України. І хоча він передчасно помер 1938 року, з під його пера вийшли переклади французькою творів Пантелеймона Куліша, Івана Франка та Лесі Українки, що до увійшли вищезгаданої антології.

Вивчаючи переклади творів Лесі Українки французькою мовою, нами було знайдено кілька перекладів одного і того ж твору різними перекладачами, що викликало значний інтерес. Цікавими для нас є наступні питання у чому полягає різниця між перекладами, чим зумовлено розбіжності між тестом оригіналу та текстом перекладу, як у перекладацькій рецепції відтворено ідею твору в цілому. Щоб дати відповідь на ці запитання, ми обрали відомий вірш поетеси «*Слово, чому ти не твердая криця...*» та його переклади А. Абріля, А. Свірка, А. Мартеля. Цей твір ми вибрали не випадково, оскільки саме через слово, через свою поезію Леся Українка намагалася розкрити основні соціально-політичні та особистісні проблеми, які її хвилювали.

Перше, що приваблює увагу дослідника, це варіанти перекладу заголовка вірша. У перекладах А. Абріля та А. Свірка ми можемо спостерігати дослівний переклад першої строфи, відповідно до тексту оригіналу. Однак переклад заголовку запропонований А. Мартелем, є

дещо оригінальним. Можливо наслідуючи манеру Лесі Українки називати свої поезії на латині, французький перекладач також підібрав до назви вірша свій еквівалент: «*Ed gladium in ore épis...*», що можна трактувати як «*як меч у роті слово*» (переклад наш). На нашу думку, такий прийом лише посилює настрій вірша, оскільки іменник «*gladium*» означає «*меч*», що і є символом зброї.

Цікавим, на наш погляд, є також порівняння віршованого розміру поезії в оригіналі та у перекладах. У продовж усього твору поетеса дотримується трискладового віршованого розміру – дактилю, що дозволило створити і певну мелодику вірша.

*Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що здійма вражі голови з плеч?*
_ U U / _ U U / _ U U / _ U [8, с. 143]

Розглянемо початок вірша, перекладений А. Свіркою та А. Мартелем:

*O parole ! pourquoi n'es-tu pas le dur acier
Qui étincelle si clairement au cours du combat?
Pourquoi n'es-tu pas l'épée tranchante, impitoyable,
Celle qui enlève les têtes ennemies de l'épaule?* [11, с. 20]

-----
*Ô Verbe, que n'es-tu l'acier dur
Qui brille clair au milieu du combat,
Que n'es-tu le glaive acéré, implacable,
Qui tranche la tête aux ennemis!*

Як бачимо, у наведених перекладах віршований розмір тексту перекладу відрізняється від оригіналу, перекладачам не зовсім вдалося передати мелодику вірша. Намагання якомога точніше передати концептуально-змістовий аспект твору спричинили і зміну мелодики вірша і призвело зокрема до втрати рими.

Свою чергою, у перекладі А. Абріля спостерігаємо майже повністю відтворену мелодику вірша:

*Paroles, que n'êtes-vous dur acier,
Qui dans les combats puisse scintiller?
Que n'êtes-vous une épée sans merci
Pour trancher la tête des ennemis?* [9, с. 77]

Разом з тим, А. Абріль зумів підібрати і лексичні одиниці для передачі основної ідеї твору.

Отже, можна зробити висновок, що звичайно ж мелодика вірша не є пріоритетним аспектом для перекладача, однак уміння її відтворити у перекладі значно наближує його до оригіналу твору.

Наступним цікавим аспектом для порівняння є лексичний рівень [2]. Тому ми пропонуємо детальніше розглянути адекватність перекладу основних образів, що розкриваються у вірші.

У першу чергу варто проаналізувати, як саме поетеса характеризує своє «слово». У першому ж рядку вірша ми знаходимо таке означення як: «Слово, чому ти не твердая криця...» Тлумачний словник української мови трактує слово «криця» як «сталь» або «кресало», як матеріал для виготовлення зброї або саму зброю.

У досліджуваних перекладах ми знайшли такі еквіваленти перекладу слова як «*parole*» у А. Свірка та А. Абріля і «*verbe*» у А. Мартеля. З нашої точки зору, переклад запропонований А. Мартелем містить у собі приховану конотацію, оскільки «*verbe*» – це не просто слово, воно перекладається з французької як «дієслово», тобто це слово, яке вказує на якусь певну дію, а в даному контексті – закликає до дій.

Далі знаходимо такий рядок «...*Tu моя щира, гартована мова...*», де поетеса описує свою мову надаючи їй ознак зброї. Можна простежити, що перекладачі використовують такі вирази як «*ô langue trempée et fière*» – «о мово загартована і відважна», «*Ô mon Verbe sincère et dur*» – «о слово щире та тверде» – «*Toi, mon langage, sincère, trempé*» – *ти, моя мово щира, загартована*» (переклад наш), передаючи таким чином зміст вірша дуже точно.

Далі у вірші знаходимо такі синоніми на позначення зброї як «*твердая криця*», «*гострий, безжалісний меч*» та «*клинок*», «*зброя іскриста*», «*єдина зброє*». Зокрема у перекладі А. Мартеля відповідно виявлено такі еквіваленти як «*l'acier dur*», «*le glaive acéré, implacable*» – «*меч гострий, безжалісний*», «*mon arme unique*», схожі лексичні засоби використав А. Свірко: «*dur acier*», «*l'épée tranchante, impitoyable*», «*mon arme étincelante*», «*mon arme unique*», «*une meilleure épée*», «*la lame*» – «*клинок, лезо*». І найбільш яскравим, з нашої точки зору, є переклад А. Абріля, оскільки він підібрав більше синонімів, щоб передати поняття «зброя»: наприклад, «*dur acier*»,

«une épée sans merci», «une lame», «une rapière» – «рапіра», «une lance» - «спис», «une arme de combat» – «бойова зброя», «un glaive».

Не менш цікавим є вивчення інших лексичних засобів, які використано для відтворення закликів поетеси до визвольної боротьби та її опису. Так, у тексті вірша знаходимо ознаки ворога «вражі голови», «враже серце», «меч для катів», «залізо кайданів», «твердиня тиранів». Щоб передати образ «ворога» А. Мартель використав наступні слова та вирази «la tête aux ennemis», «le cœur de l'ennemi», «... un bon glaive, un jour, pour nos bourreaux...», «le fer des entraves», «le donjon des tyrans». Вирази відібрані з перекладу А. Свірка дещо відрізняється своєю структурою, але не змістом «les têtes ennemies», «le cœur ennemi», «les bourreaux», «le fer des chaînes», «les forteresses des tyrans». Не менш емоційно навантаженим є переклад А. Абріля, зокрема «les bourreaux maudits» та «les fers en tintant», «...aux fiefs des tyrans».

Своїх прибічників поетеса називає «...невідомих братів...», «месники дужі», «...послужи воякам...», які перекладачі майже однаково інтерпретують як «...frères», «d'inconnus amis...», «vengeurs» або «vengeurs vigoureux» та «guerriers».

Кожен з перекладачів по-своєму трактує останній рядок вірша, а саме «хворі руки», які символізують безсилля поетеси як у прямому (спричинене її хворобою), так і в переносному значенні. Отже, у своєму перекладі А. Абріль трохи пом'якшує слова поетеси і перекладає «faibles mains» – «слабкі руки», А. Мартель дещо гіперболізує «mes trop débiles mains» – «мої надто немічні руки», і дослівно передає А. Свірко «ces mains malades – ці хворі руки» (переклад наш).

Беручи до уваги проведений порівняльний аналіз вірша Лесі Українки та його трьох перекладів, ми можемо зробити висновок, що більш точними є переклади А. Абріля та А. Свірка, що зумовлено тим, що А. Абріль є професійним перекладачем, а А. Свірко був носієм і української, і французької мов. Разом з тим, переклад А. Мартеля цінний і цікавий тим, як саме носій французької мови зрозумів та зумів інтерпретувати вірш для франкомовного читача. Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні перекладів французькою мовою інших творів Лесі Українки.

Література

1. Бондарук Л. В. Символ у багаторівневій структурі тексту: Марсель Пруст, Моріс Метерлінк: монографія. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2015. 332 с.
2. Гунчик І. О., Хайчевська Т. М. *Lexicologie du français moderne*: навчальний посібник. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 132 с.
3. Дурманенко А. М. Франкомовні переклади української художньої літератури ХХ – початку ХХІ століть: Мовні та концептуальні картини світу. Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, 2011. С. 198–205.
4. Кравець Я. Паризький колоквиум «ЛЕСЯ УКРАЇНКА» 1982: Іноземна філологія: український науковий збірник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. Вип. 126. Ч. 1. С. 190–205.
5. Моклиця М. Естетика Лесі Українки (контекст європейського модернізму): монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. 239 с.
6. Українка Леся. Твори в 4 томах: Оповідання, статті, листи. Київ. 1982. Т. 4. 435 с.
7. Українка Леся. Утопія в белетристиці Моріс Метерлінк: зібрання творів у 12-ти томах. Т. 8. Київ: Наукова думка, 1977. 319 с.
8. Українка Леся. Зібрання творів у 12-ти томах. Т. 1. Поезії. Київ: Наукова думка, 1975. 448 с.
9. Avril. H. Oukraïнка L. L'Espérance: choix de poèmes. Kiev: Dnipro, 1978. 111 p.
10. *Anthologie de la littérature ukrainienne du XI au XXème siècle*. Paris-Kyiv, 2004. 1201 p.
11. Swirko A. Oukraïнка L. Œuvres choisies. Imprimerie Amibel, Bruxelles, 1970. 79 p.

References

1. Bondaruk L. V. *Symvol u bahatorivnevii strukturi tekstu: Marsel Prust, Moris Meterlink* [The symbol in the multi-level structure of the text: Marcel Proust, Maurice Meterlinck]. Lutsk, 2015, 332 p. (in Ukrainian).
2. Hunchyk I. O. Khaichevska T. M. *Lexicologie du français moderne*. Lutsk, 2017, 132 p. (in French).
3. Durmanenko A. M. Frankomovni pereklady ukrainskoi khudozhnoi literatury XX – pochatku XXI stolit [French-language translations of Ukrainian fiction from the 20th century to the beginning of the 21st century]. In: *Movni ta kontseptualni kartyny svitu. Instytut filolohii KNU imeni Tarasa Shevchenka*, 2011. pp. 198–205. (in Ukrainian).
4. Kravets Y. Paryzkyi kolokvium "LESIA UKRAINKA" 1982 [Parisian colloquium "FOREST UKRAINE" 1982]. In: *Inozemna filolohiia: ukrainskyi naukovyi zbirnyk*. Lviv, 2014, issue 126. Ch. 1. pp. 190–205. (in Ukrainian).
5. Moklytsia M. *Estetyka Lesi Ukrainky (kontekst yevropeiskoho modernizmu)* [Lesia Ukrainka aesthetics (in the context of European modernism)]. Lutsk, 2011, 239 p. (in Ukrainian).

6. Ukrainka L. *Tvory v 4 tomakh: Opovidannia, statti, lysty* [Works in 4 volumes: Stories, articles, letters]. Kyiv, 1982, vol. 4, 435 p. (in Ukrainian).
7. Ukrainka L. *Utopiia v beletrystytsi Moris Meterlink: zibrannia tvoriv u 12-ty tomakh* [Utopia in fiction Maurice Meterlinque: collection of works]. Kyiv, 1977, vol. 8, 319 p. (in Ukrainian).
8. *Ukrainka L. zibrannia tvoriv u 12-ty tomakh, T. 1. Poezii* [collection of works in 12 volumes. Vol. 1. Poetry]. Kyiv, 1975, 448 p. (in Ukrainian).
9. Abril. H. Oukraïнка L. L'Espérance: choix de poèmes. Kyiv, 1978, 111 p. (in French).
10. Anthologie de la littérature ukrainienne du XI au XXème siècle. Paris-Kyiv, 2004, 1201 p. (in French).
11. Swirko A. Oukraïнка L. Œuvres choisies. Bruxelles, 1970, 79 p. (in French).

Liudmyla Bondaruk, Tetiana Khaichevska. «The Word ...» by Lesya Ukrainka in the French Reception Lesya Ukrainka, an outstanding Ukrainian poetess, became an emblematic figure, who unveiled Ukraine against the backdrop of the 19th century European literature. Both her creative phenomenon and unique individual style became the objects of diverse scientific research an unlimited numbers of times. Her writing became known all over the world thanks to the efforts of translators, who managed to present the landmark work of the poetess to all the European languages. These translation receptions provide an opportunity to rethink the national-cultural values and mental differences of the Ukrainian people, and impartially analyze the historical events of Ukraine in that period. Studying the translation of works written by Lesya Ukrainka allows you to avoid the stereotypical reading of poems and reveal new features of her genius. Taking into consideration the comparative analysis of the poem by Lesya Ukrainka and its three translations, inference should be drawn that translations of H. Abril and A. Swirko are more accurate, as H. Abril is a professional translator, and A. Swirko has been a Ukrainian and French language speaker. At the same time, A. Martel's translation is valuable and interesting by the way, how the French-speaking translator could understand and manage to interpret the poem for the French reader. We see directions for future research in the study of other works of Lesya Ukrainka translated into French.

Key words: reception, individual style, interpretation, poetry, poem, original text, translation.

Бондарук Людмила Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романських мов та інтерлінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, liudmylabndrk@gmail.com

Хайчевська Тетяна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романських мов та інтерлінгвістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, tmkhaichevska@gmail.com